

فصلنامه علمی - پژوهشی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهرا
سال بیست و سوم، دوره جدید، شماره ۲۰، پیاپی ۱۱۰، زمستان ۱۳۹۲

بررسی تحلیلی مناسبات شاه اسماعیل صفوی با شروانشاهان (۹۰۶ - ۹۳۰ ه.ق)

جهانبخش ثواقب^۱
غلامرضا ذوالفقاری^۲

تاریخ دریافت: ۹۱/۷/۱۵

تایخ تصویب: ۹۲/۱۰/۱۸

چکیده

اولین کانون قدرتی که مورد حمله‌ی اسماعیل صفوی، پس از خروج از گیلان در سال ۹۰۵ ه.ق قرار گرفت، دولت شروانشاهان بود که بر ایالت مهم شروان حکومت می‌کرد. بی‌شک انتقام‌گیری از شروانشاهان به دلیل قتل جنید و حیدر (پدر و جد اسماعیل)، آزمایش توان رزمی نیروها پیش از درگیری با قدرت ترکمنی مستقر در آذربایجان و تدارک پشتوانه‌ی مالی از طریق کسب غنایم سرشار ایالت شروان، در تصمیم اسماعیل در انتخاب شروان به عنوان نقطه‌ی آغازین عملیات نظامی خویش مؤثر بوده‌اند. در این

۱. دانشیار گروه تاریخ دانشگاه لرستان و نویسنده‌ی مسئول. jahan_savagheb@yahoo.com

۲. کارشناس ارشد تاریخ ایران اسلامی دانشگاه لرستان. Z.reza1357@yahoo.com

رویاریویی، شروانشاهان که قدرت خویش را از دست دادند، پس از مدتی کشمکش و ستیزه‌جویی، به برقراری مناسبات حسنه با شاه اسماعیل تن دادند. در این مقاله، مناسبات شاه اسماعیل صفوی با شروانشاهان در محدوده‌ی زمانی سال‌های ۹۰۶ تا ۹۳۰ ه.ق و عوامل مؤثر در شکل‌گیری این روابط را بررسی و تحلیل کردیم و به این نتیجه رسیدیم که انگیزه‌ی اصلی اسماعیل در پایان بخشیدن به سلسله‌ی محلی شروانشاهان، هموار کردن زمینه‌ها برای دستیابی به قدرت سیاسی در ایران بود؛ زیرا هدف نهایی او براندازی دولت ترکمنان آق‌قویونلو و برچیدن بساط ملوک‌الطوایفی از ایران و دستیابی به تاج و تخت سلطنت و تأسیس دولت بود. اسماعیل بر اساس تجارب پیشین، برای جلوگیری از هرگونه اتحاد و تبانی دولت شروانشاهی با دولت ترکمنی، در گام نخست به شروان لشکر کشید و شروانشاهان را از سر راه خود برداشت.

واژگان کلیدی: صفویه، شروانشاهان، شروان، شاه اسماعیل اول،

فرخ‌یسار، شیخ شاه.

۱. مقدمه

ولایت شروان به دلیل موقعیت ممتاز جغرافیایی و ثروت سرشار نهفته که نتیجه‌ی شکوفایی و رونق تجارت و کشاورزی بود، همواره انگیزه‌ی حمله‌ی دولت‌های همسایه را به وجود می‌آورد. حکومت شروانشاهان از جمله حکومت‌های محلی ایرانی بود که بر این منطقه حکومت می‌کرد. با تغییر رویه‌ی طریقت صفویه از حالت صوفیانه و تبلیغات مسالمت‌آمیز و ورود به عرصه‌ی سیاسی و دنیاطلبی در زمان شیخ جنید، پای شیوخ صفوی و مریدان آن‌ها به عرصه‌ی سیاسی نواحی آذربایجان و شروان کشیده شد. آذربایجان در این برهه از زمان، زیر سلطه‌ی حکومت مقتدر قراقویونلو بود و با کشته شدن جهانشاه، پادشاه

قراقویونلو در جنگ با اوزون حسن، به ترکمانان آق‌قویونلو رسید. در این میان، موقعیت مهم جغرافیایی شروان به عنوان محل ورود به منطقه‌ی چرکس‌ها، نقش حیاتی در راستای اهداف شیوخ صفوی داشت. در پی تحقق این آمال که تصرف منطقه‌ی شروان و در گام بعدی چیرگی بر آذربایجان و تشکیل حکومت بود، چندین برخورد نظامی بین صفویان و شروانشاهان که از حمایت آق‌قویونلوها برخوردار بودند، به وقوع پیوست. این درگیری‌ها باعث کشته شدن دو تن از رهبران طریقت صفویه، شیخ جنید و پسرش شیخ حیدر شد که نقطه‌ی عطفی را در مناسبات سیاسی و نظامی طرفین پدید آورد.

آق‌قویونلوها و شروانشاهان به دلیل نگرانی از قدرت‌یابی شیوخ صفوی که بر نیروی قزلباش پرشور و حرارتی متکی بودند که انگیزه‌ی غزا و جهاد در مناطق مسیحی‌نشین داشتند، علیه شیوخ صفوی متحد شدند و مناسباتی را رقم زدند که تا پس از تشکیل دولت نیز ادامه یافتند. با شروع عملیات نظامی اسماعیل، پس از ترک لاهیجان، شروان نقطه‌ی آغازین اقدامات سیاسی - نظامی و محل ارزیابی توان نیروهای جنگی وی شد. نتیجه‌ی این اقدام، سقوط دولت شروانشاهی و تن دادن به تابعیت و خراج‌گزاری در برابر دولت صفویه بود؛ به طوری که در زمان شاه تهماسب اول، ولایت شروان به یکی از ایالات ایران تبدیل شد و در تقسیمات کشوری در زمره‌ی بیگلربیگی‌های صفویه به شمار آمد. در این دوران شروانشاهیان به تلاش‌های ناموفقی دست زدند و مشکلاتی را نیز برای صفویان فراهم کردند.

هدف اصلی در این پژوهش، بررسی و تحلیل مناسبات سیاسی و نظامی شاه اسماعیل اول با شروانشاهان است. محدوده‌ی زمانی این پژوهش از لشکرکشی اسماعیل به شروان در سال ۹۰۶ تا فوت شاه اسماعیل صفوی و شیخ شاه شروانشاهی در سال ۹۳۰ ه.ق را دربرمی‌گیرد. بررسی ایالت شروان به دلیل تحولاتی که برای صفویه ایجاد کرد، در مطالعات صفویه پژوهی ضروری است.

پرسش اصلی پژوهش این است که چه عواملی در شکل‌گیری مناسبات سیاسی و نظامی شاه اسماعیل اول با شروانشاهان مؤثر بوده‌اند؟ فرضیه‌ی اصلی پژوهش این است که موقعیت ممتاز جغرافیایی شروان به عنوان محل ورود به منطقه‌ی مهم و راهبردی قفقاز،